

KIRGIZLARIN YAŞAYAN DÖRT BÜYÜK MANAŞÇISI*

Dr. Doğan KAYA

Dünya edebiyatının şaheserleri arasında yer alan Kırgızlara ait *Manas* destanı Türkistan'da Yedisu civarında teşekkül etmiş, zamanla çevreye yayılarak, bütün Orta-Asya Türklerinin ortak malı olmuştur.

“*Manaşçı*” terimi ile *Manas* destanını ustasından öğrenen, üreten, onun sanat seviyesine ulaşmasını sağlayan ve nesilden nesile geçmesini sağlayan sanatçı kastedilir. XX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar bu sanatçılara “*ırçı (şarkıcı), akın (şai), comokçu (destancı)*” deniliyordu. *Manaşçı* *Manas-Semetey* ve *Seytek* dediğimiz üç bölümü de anlatmak zorundadır. Bu bakımdan sözgelişi sadece ikinci bölümü anlatabilenlere “*Semeteyci*” denilir. *Manaşçılar* kendilerini dört derecede mütalaa ederler. Bunlar; *Üyrönçük* (öğrenci, çırak), *çala* (yarım), *çımıgı* (gerçek), *çong* ((büyük) dur.

Muhtar Avezov'a göre *Karakol Mektebi* ve *Narın Mektebi* olmak üzere iki *Manas* mektebi vardır. Sayakbay Karalayev birincinin, Sagımbay Orozbekoğlu ise ikincisinin temsilcisidir. Ancak Rahmatullin *Manaşçıları* bölgelerine göre dört gruba ayırmıştır. Bunlar; Çüy, Isık Göl, Tyan Şang ve Güney bölgesidir.¹

Manaşçılık mesleğini ilk icra eden kişinin kim olduğu bilinmemekle beraber, halk ilk *manaşçı* olarak, *Manas*'ın kırk Yiğidinden biri olan *Irçı Uul*'u kabul eden. Onun bahadırlar arasındaki hüneri ırçılıktır. Efsane bir kenara bırakılırsa, bilinen ilk *Manaşçı* olarak *Iramandı* *Irçıoğlu* ile Tktogul *Irçı* kabul edilir. Rüya ile kendilerine yetenek verilen bu gençler, ustaların yanında yetişerek nesilden nesle *Manas* anlatma geleneğini sürdürmüşlerdir. Önemli *Manaşçılar* denilince, şu isimler sıralanır:

Nooruz (XVIII. yüzyıl): Solto Kırgızlarından olduğu ve 1752'de doğduğu söylenir.

Mozooke Irçı (XIX. Yüzyıl): Sayak Kırgızlarının Kaydulaat boyundandır.

Balık (1799-1887): Sarbağış boyundan olup Talas'ta büyümüştür. *Manas*, *Semetey* ve *Seytek*'in dışında Er Töştük, Kan Şırdak, ErTabıldı-Calgızı, Kocacaş, Sen sarıncı, Men Bököy, Otorcan gibi destanları da söylemiştir.

Keldibek Barıbozoğlu (1800-1880): Çüy bölgesinin Cel-Arık köyündendir. Rüya sonrası *Manaşçı* olmuştur. Bunun yanında iyi bir tabiptir. Kendisinden sonraki *Manaşçıları* etkilemiş birisidir. Anlatıldığına göre Keldibek *Manas*'ı söylerken bozüyler (çadırlar) sarsılır, gök gürler, *Manas* ve 40 yiğidinin atlarının

*Yayımlandığı yer: 1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı –Bildiriler- (9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir), Ankara, 2007, C. III, s. 1293-1300.

¹ K. Rahmatullin, *Sagımbay Orozbekov'dun 125 Cıldığına Manaşçılar*, Bişkek, 1992, s. 10-11.

ayak patirtısı duyulurmuş. Çocuğu olmayan kadınları, Manas söyleyerek evlat sahibi yaptığı, ağrısı olanları manasla iyileştirdiği söylenir.

Çoodan (1835-1900): Kuzey Kırgızlarından çıkmışsa da Güney Kırgızlar tarafından da tanınmaktadır. Hakkında geniş bilgi yoktur. Balık adlı Manasçı ile aynı zamanda yaşamıştır. Birlikte sanat icra etmişlerdir. Hokan hanlığının ordusunda Kudayar Han'ın hem Manasçısı hem de onun şairi olmak gibi görevleri ifa etmişlerdir.

Nazar Bolotov (1835-1893): Isık Göl bölgesinin Sarıkamış köyünde doğmuştur. Tanınmış Semeteycilerdendir. Destan anlatırken sesi 4 km. ileriden duyulurmuş.

Tınıbek Capioğlu (1846-1902): Isık Göl'de Kaynar yöresinde Sarbagış kabilesindedir. Normantay'ın yanında yetişmiştir. Ayrıca Çonbaş, Keldibek ve Nazar'dan dersler almıştır. 30 gün hiç dinlenmeden Manas söylediği rivayet edilir. Sagımbay, Kalıkul, Togolok, Moldo, Kasımbay, Baybagış, Kocoberdi ve Cakıp'a hocalık yapmıştır. Tınıbek tarafından yazdırıldığı düşünülen 'Semetey' adlı kısa parça Manas-Semetey-Seytek üçlüsünün yazılı ilk varyantı olduğu söylenir. Tınıbek'in bu eseri 1975 yılında Moskova'da yayımlanmıştır.

Akılbek (1860- 1927?) Isık Göl bölgesinde yaşayan Sayak Kırgızlarındandır. Sayakbay Karalayev gençliğinde bu Manasçıyı dinlemiştir ve onun Nazar, Keldibek Balık, Tınıbek'ten daha üstün olduğunu söylemiştir.

Togolok Moldo "Bayımbet Abdırahmanov" (1860-1942): Narın bölgesindeki kurkta köyünde doğmuştur. İlk hocası yanında büyüdüğü dedesi ve aynı zamanda ırcı olan Muzooke'dir. Başarılı bir şairdir. On sekiz yaşında Tınıbek'le tanışır, Manas anlatmayı önce ondan, daha sonra da Sagımbay'dan öğrenmiştir. Manas üçlüsünü başarıyla anlatan birisidir. Anlatmaları kayda alınmıştır. Kırgız Tarihi, Kırgız Tarihine Baylanıştı Ulamalar, Tarih-Tüpkü Atalar, Urunun Bölünüştürü gibi eserleri vardır. Anlattığı canlı Mırza, Şırdakbek, Er Eşim, Teaylak Batır, mendirman ve manas'tan bazı bölümler kayda geçirilmiş olup bunlar Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları Bölümünde bulunmaktadır.

Şapak Rısmendeev (1863-1956): Koçkar bölgesindeki Şamşı köyündendir. Manası üç yıl yanında kaldığı Balık'tan öğrenir. Naymanbay, Akılbek ve Sagımbay'dan etkilenmiştir. 1935 yılında Manas, Semetey, Seytek, Mendirman, Canıbek destanları yazıya geçirilmiştir.

Sagımbay Orozbakoğlu (1867-1930): Isık Göl bölgesindeki Saroy köyündendir. Manas anlatmaya 14-15 yaşında gördüğü bir rüyadan sonra başlamıştır. Keldibek'ten dersler almış, Balık, Naymanbay, Akılbek, Çonbaş, ve Dıykanbay'den etkilenmiş, Manas destanının tamamını anlatmayı Tınıbek'ten öğrenmiştir. Manas destanı 1922-1926 yıllarında İbrayım Abdırahmanov tarafından 12 defterde yazıya geçirilmiş, maalesef yine çok iyi anlattığı Semetey

ve Seytek kaleme alınmamıştır.² Sağımbay, Manas'a "Manas'ın kuzeye gitmesi, Manas'ın Mekke'ye gidip hacı olması" gibi bazı eklemeler yapmıştır. Manas üçlüsünün dışında Altın Kökül, Er Töştük, Abay menen Küböydün Çatagı, Altın Sakal Aykoca, katagandın han Koşoyunun Erdikleri destanlarını da anlatmıştır.

Kalmırza (1868-?): Manas ve Semetey anlatmıştır. Hayatı fakirlikle geçmiştir.

Canıbay Kocakov (1869-1942) Cumgal bölgesindedir. Manas üçlüsünü anlattığı söylenirse de semeteyci olarak tanınmıştır. 1936 anlattığı ve yazıya geçirilen Semetey destanı 19.445 mısradır. Kendi ifadesine göre yedi atası da (Aydarbek, Süyünbay, Sakeçük, Tenribay, Sarı, Camankarı, Kocek) Manas anlatıyormuş. Canıbay ayrıca; Er Tabıldı, Er Töştük ve Ak Möör'ü de anlatmıştır.

Dıykanbay (1870-?): Bugu Kırgızlarındandır. Semeteycidir.

Bagış Sazanov (1878-1858): Cumgal bölgesindedir. 1938-1941 yıllarında anlattığı Manas (41.000 mısra), Semetey (5.500 mısra), Seytek (5580 mısra) destanları yazıya geçirilmiştir.

Çoyuke Ömürov (1880-1925): Isık Göl bölgesinin Türgön köyünde doğmuştur. Akılbek'in talebesidir. 20 yaşında Manas üçlüsünü anlatır hale gelmiştir. Ayrıca Er Töştük, Canış Bayış ve Curyoryu gibi destanları da anlatmıştır. Çoyuke'nin sesinin yüksekliği, müziğinin ahengi çok uzak yerlere kadar gider ve yankılanırmış.

Ibrayım Abdırahmanov (1888-1967): Isık öl'deki Çırac köyünde doğmuştur. Öğretmenlik yapmış Kırgız tarihine vakıf kültürlü biridir. Bu özelliğinden dolayı İlmi Araştırmalar Enstitüsüne alınmış ve I. Abdırahmanov burada çalışırken S. Orozbakoğlu, S. Karalayev Şapak Irismendeyev, Canıbay Kocakov, Bagış Sazanov, Akmat Rısmendeyev, Moldobasan Musulmankulov gibi Manasçıların anlatmalarını yazıya geçirmiştir. Anlattığı destanların mısra sayıları şöyledir: Manas 26.456, Semetey 23.584, Seytek 7839.³

Sayakbay Karalayev (1894-1971): XX. Yüzyılın Homer'i olarak kabul edilir. Isık Göl bölgesinin Akölöng ilinin Semiz Bel köyündendir. Rüyadan sonra manas anlatmaya başlamıştır. yaşadığı köydeki Surançı Baydaalı, Çonboş, Baycankalça, Candeke, Otuncu, Nazar, Akılbek, Dıykanbay, Caqsılık'tan ve ninesi Dakış'ten destan ve efsaneler öğrenmiş, Çoyuke Ömürov'un yanına çırac durmuş; Çoyukeyle beraber köy köy gezmiştir. Ayrıca Akılbek (1838-1918)'ten de Manas anlatmanın inceliklerini öğrenmiştir. Manas'ın Sayakbay varyantı hacim olarak dünyanın en hacimli eseri arasındadır. 1936 yılında Ibrayım Abdırahmanov tarafından Semetey (63.550 mısra) yazıya geçirilmiştir. Manas, Semetey, Seytek ile onların devamı olan Kenen, Alımsarık ve Kulansarık'la birlikte toplam 500.553

² Keneş Kırbayev, (Aktaran: Levent Kartal), "Geçmişten Günümüze Ulu Manasçıların Kısa Biyografileri", *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, S. 3, Ağustos 1995, s. 21-27.

³ Meral Gölgeci, "Manas Ozanları", *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, Ankara, 1995 s. 61-94.

mısradan oluşan muazzam bir eseri kültürümüze kazandırmıştır. Bunların dışında; *Er Töştük, Bürküttör, Deldiş Batır, Esten Ketbeyt, Kubat, Kanatlı Kuşlar, Bakıtay Pehliovan, Kara Moldo, Tomor Mergen, Tulparlar* gibi pek çok eserin en güzel örneklerini ebedileştirmiştir.

Canıbey Kocekov (1869-1942): Cungal vadisindedir. Sagımbay'la birlikte Manas ve Semetey anlatmıştır. Aynı zamanda ırcıdır. Babası Koçek, Semeteyci olarak tanınmıştır. Ahlatıldığına göre Canıbek'in oğlu Kocekov da Semeteycidir.

Çakşılık Sarıkov (1880-1934): Isık Göl bölgesindedir. Anlattığı semetey ve Seytek rivayetleri deftere yazılmıştır.

Cüsübakun: Doğu Türkistan'da Sincan bölgesindedir. Sagımbay'la birlikte Manas okumuştur.

Eşmat: Cüsünbakun gibi Sincan bölgesinden olup o da Sagımbay'la birlikte Manas okumuştur.

Moldobasan Musulmankulov (1883-1961): Narın bölgesindeki Terek köyünde doğmuştur. Manasçılığının yanında iyi bir ırcıdır. Halk müziği aletlerini başarıya çalmıştır. İki defa şeref nişanı ile ödüllendirilmiştir. Anlattığı manas üçlüsü oldukça hacimli olup 1935 yılında kayda geçirilmiştir.

Akmat Rısmendeu (1891-1966): Semeteycidir. Çüy bölgesinin Şamşı köyündendir. Gördüğü rüyadan sonra destan anlatmaya başlamıştır. Sagımbay'ın çırağıdır.

Mambet Çokmorov (1896-1973): Ton bölgesinin Korumdu köyünde doğmuştur. Manasçı olmasında dayısı Denüzbay ile gördüğü rüyanın etkisi olmuştur. 1965 ve 1972 yıllarında kendisinden Manas üçlüsü derlenmiştir.

Cusup Mamay (1918-2002): Çin Halk Cumhuriyeti vatandaşıdır. Ak-çiy yöresindedir. Anlattığı destanlar 1984'te 18 cilt olarak Arap alfabesiyle yayımlanmıştır. Manas destanını sekiz yılda ağabeyi Balbay'dan öğrenmiştir. Bu ciltlerde manas üçlüsünün yanında Kenenim, Seyit, Asılbaça, Bekbaça, Sombilek ve Çiğetey bölümleri de vardır. Destanın mısra sayısı 500.000 kadardır. Bunların dışında önemli Kırgız destanlarından Kurmanbek, Er Töştük, Bağış, Toltoy, Canıl Mırza, Mamake Şopok gibi destanları da basılmıştır.

Ayrıca; XVIII. yüzyıl Manasçılarından *Alişar, Canbaş-Normantay, Naymanbay* (Çonbaş)'ı; XX. Yüzyıl Manasçılarından da *Akmat Toktogulov, K. Matayev, A. Döölötov, Kalbek Cumagulov, Dosu Taşmatov, Törö Mamıtov, Almabek Toyçubekov, Mambetalı Aşimbayeva, Akun Taşov, Börübay Sultanov* (1897-1940), *Murat Kalbayev, Abrurahman Düny, Sedyene Moldokeyeva, Dunkana Koçukeoğlu, İsa Cumabekov*'u Manasçılar listesine dâhil edebiliriz.

Manas anlatma geleneği bugün Kırgızistan'da bütün canlılığıyla devam ettirilmektedir ve her biri ayrı önemi haiz çok büyük manasçılar vardır. Biz yukarıda adlarını zikretmediğimiz ve bugün hayatta olan dört büyük Manasçıyı

tanıtmak istiyoruz. Bunlar; *Kaba Atabekov, Şaabay Azizov, Urkaş Mambetaliyev, Asankan Cumanaliyev'* dir.

KABA ATABEKOV (1926-)

Isık Göl yöresinin Ton ilçesinin Törtkül köyünde doğmuştur. On iki yaşındayken yetim kalmış; annesi ve dayısı onu zorluklar içinde büyütülmüştür. Bu yüzdendir ki tahsil yapamamıştır. Uzun boylu, beyaz tenli, zayıf ve sakin karakterli birisidir. Ömrünün büyük bölümünü köyünde geçirmiş ve hâlâ burada yaşamaktadır.

Kendi ifadesine göre babası halk şiiri, masal ve mit anlatırmış ve annesi de şairmiş. Kaba, dokuz yaşında Manas'a ilgi duymaya başlamış, on dört yaşında da yavaş yavaş Manas'tan parçalar söylemeye başlamıştır. Bu sıralarda bir de rüya görmüş ve bu rüyadan sonra usta derecede Manas anlatan biri olmuştur. Rüyası şöyledir:

"Gece gündüz inek yayıyordum. Birgün otlakta uyuya kalmışım. Bana doğru, demirden parlak zırh giymiş iki atlı geldi. Onların arkasından da sayısız atın ayağını gördüm. O anda bir atlı bileğimden tutup beni atma bindirdi. Büyük bir ırmağı geçtik ama atlar kafasına kadar suya gömülmüştü. Sudan geçtikten sonra deroiş; 'Şimdi gidebilirsin.' deyip beni serbest bıraktılar. Uyandım. Rüyamı kimseye söylemedim. Aradan on gün geçti yine bir rüya gördüm. Rüyamda aynı kişiler karşıma çıktı. 'Gözünü aç.' dediler. Gözümü açtığımda sert, heybetli kırk bahadırın sıra sıra durduğunu gördüm. Yanımdaki bahadır, tek tek diğer bahadırları tanıttı. Şu baştaki Manas, onun yanındaki Çubak, Bakay, Acıbay, Kırgıl, Sırgak, Serek... diye kırkını da bana tanıttı. O bahadır; 'Ben de Almambet'im' dedi. 'Yakında, Müslümanlarla kâfirler arasında savaş başlayacak. Sen Manas'ı anlat...' deyip gözden kayboldu. Korkarak uyandım. Terlemiştım. Etrafta kimse yoktu. Titriyordum. Manas söylemek zor işti. Bu vazife beni korkutmuştu."

Kaba, ıssız yerlerde kendi kendine Manas söylemeye başlamış. Köylerindeki İsa adında biri, onu kendine Manas söylerken görmüş ve ailesine haber vermiş. Yaşlılar toplanıp onun Manas söylemesini istemiş. O da utanasıkıla bildiği kadarıyla Manas'tan parçalar anlatmış. Onda bu kabiliyeti keşfedenler, Kaba'yı büyük Manasçı Mambet Çokmorov'un yanına çıkar verirler. Çokmorov, dindar, hastalıkları iyileştirebilen, gönül kırmayan birisidir. Kaba, onun yanında iki sene kalır. Manasçılar gördüğü rüyanın ve ustasının gücü yanında aklı, idraki, istidadı ve tecrübesi sayesinde kendisine bir yer bulur ve o nispette itibar kazanır. Kaba Atabekov, manas anlatırken kendinden emindir. Ses tonunu konunun özelliğine göre ayarlar. Söyledikleri anlaşılın, ahenkli anlatıma sahip bir Manasçıdır. Tasvirleri canlıdır.

Atabekov, 1965 yılında gösterdiği başarıdan dolayı teşekkür plaketi ile ödüllendirilmiştir. Üç deftere yazdığı Manas destanı 64512 mısradır. Ancak

bugüne kadar bu metin yayınlanmış değildir. Kendi ifadesine göre anlattığı Semetey, bunun iki katı daha hacimlidir.⁴

ŞAABAY AZİZOV (1927-)

XX. yüzyılın en son manasçılarından biri olan ve Kırgız Cumhuriyetinin el artisti olan Şaabay Azizov, 1927. yılı Isık-Göl'ün Ak-suu bölgesindeki Kara Böltök'te, şimdiki adı Kızıl-Oktyabr olan köyde dünyaya gelmiştir. Babası da kendisi gibi manasçı olan Aziz'dir. Dört kardeşi vardır, ancak içlerinde manas anlatabilen sadece Şaabay'dır.

Şaabay, Isık Göl'deki Bugu (erkek geyik) kabilesinin Arıkoğulları sülâlesindedir ve Karalayev ile aynı bölgedendir. Karalayev, Isık Göl bölgesindeki Akölöng ilinin Semiz Bel ilçesindedir. Diğer taraftan büyük manasçı Karalayev'in yetişmesinde ağabeyi Çuyuke'nin önemli rolü olmuştur. Bu iki sebep ikisi arasındaki bağın kuvvetlenmesini sağlamıştır.

Şaabay Azizov, Manas anlatmaya başlamasını rüyaya bağlamaktadır. Bu rüyası ve Manas anlatmaya başlaması hususunda şunları anlatır:

“Yedi yaşımdayken babam Aziz, Kara- Böltök'ün Ak-Marça diye yaylasına göç etti. Babamın birazcık malı vardı. Malları gütmekte babama yardım ettiklerimi çat pat hatırlıyorum. Bir kere malları güderken kaybolmuşum. Üç gün sonra beni Büyük-Koktu'nun ağzında Kara-Ötök denilen yerde bulmuşlar. Kaybolmuşum. Gittiğim yerde uyuyakalmışım. Rüya görmüşüm. Amcam Çoyuke eliyle bir tarafı işaret ederek beni oraya götürüyor. Sağ tarafta kara sakallı, düz burunlu, kudretli birini gördüm. O Bakay'mış. O esnada Caman Karagay (kötü köknar) denilen çukurdan bir çok asker peyda oldu ve Çin'e doğru yürümeye başladı. Yan tarafta düzlük bir yerde 40 tane bozüy (çadır) dizilmişti ve onun yanındaki tepede de çatık kaşlı, sararmış yüzlü, kara sakallı, sert duruşlu, güz pazı, yüzüne bakılamayacak derecede heybetli biri oturuyordu. Etraftan 'Bu adam Manas.' diye sesler geliyordu. İkinci obada ay yüzlü, eleçekli (evli kadının sarığı) bir kadın vardı. Manas'ın annesi Çıyırda'yımış. Üçüncü bir oba da kööhar (mis kokulu bir bitki) kokusu uzaktan belli olan endamlı, güzel bir hanım olan Kanıkey'i gördüm. O sırada babam yanıma geldi ve elimden tutarak beni Manas'ın kırk yiğidine götürdü. 40 evin yoğurdunu içtim. Bozüyden çıkınca babam bir atı getirip, ona bindirdi ve elle örülmüş torba verdi. Birinde darı, ikincisindeyse, ağzına kadar dolu kumla taş vardı. Bu torba ile beni bir yere gönderiyormuş. Ürkerek uyandım, rüyaymış.

Yanıma babam geldi. Korca korca bana bakındı. Beni sağ bulduğuna seviniyordu. Eve giderken rüyamı babama hiç eksiltmeden olduğu gibi anlattım. Komşuların hepsini çağırıp amcam Çoyuke'nin ruhuna koyun kesip onlara rüyamı anlatıp duasını aldı. Küçükken çok sık hastalanan hasta çocukmuşum. Çok geçmeden o hastalıktan kurtuldum. Az da olsa Manas'tan parça söylemeye başladım. Babam Manas'tan, Semetey'den anlatırdı. Annem Asılkan köyün büyük koşukçularındandı.

⁴ Uluttuk İlimler Akademiyası, Kırgız Adabiyatının Tarihi, Cilt 2, Bişkek, 2002, s. 466-473.

Yıllar durmadan geçerken Manas'ı söylemekte her gün daha ileriye giderek, başladığım istek gittikçe büyüyordu. Ben Manas'ı söylemeye başladığımda babam hiç ses çıkarmadan dinler, sonra bazı yerlerine müdahale ederek 'Amcan böyle söylerdi.' diyerek yanlışlarımı düzeltirdi. Sonraları, sanırım babam benim gerçekten de manasçı olacağıma inandı. Çünkü devamlı benimle ilgilenir, başarı diler, nasihat ederdi.."

İnsanlarda Manas söyleme kabiliyetinin rüya sonrasında gerçekleşmesi inancını kabullenmemek Kırgızistan'da mümkün olmayan bir durumdur. Dünyanın en hacimli destanını hafıza tutmak herkese nasip olmaz. Biz de bu özelliği elde etmede birtakım olağanüstülüklerin vuku bulmasının konu ile doğrudan ilgili olduğunu düşünüyoruz.

Aziz "Manas"ı, ağabeyi Çuyuke'den ve babası Ömür'den öğrenmiştir. Babası Aziz, manası masal şeklinde nesir olarak anlatırmış. Ağabeyi Ömür ise "Manas"ın, "Çoñ Kazat"tan yani büyük savaştan başlayıp Kanıkey'in Bukar'a kaçışına kadar olan kısmını anlatabilmekteymiş. Sayakbay Karalayev, onun Semetey'i anlatığını da rivayet etmiştir. Çoyuke ise, Manas'ın tamamını anlatmakla beraber Semetey, Seytek'i de anlatabilmekteymiş. Özellikle Semetey'i mükemmel anlatırmış. Azizov işte böyle bir ortamda yetişmiş bir Manasçıdır.

Filarmoniyada çalıştığı zamanlar *Mambetaalı, Moldobasan, Duñka ve XX.* asrın Homeri olarak nam salmış olan *Sayakbay Karalayev* gibi birçok Manasçı ve Semeteyci ile tanışmıştır. Bunlardan özellikle Sayakbay Karalayev'in sanatına hayran kalmıştır. Sayakbay'dan Manas, Semetey bölümlerini tamamen dinlemiş ve hep de yanında gezerek söyleme ustalığını, hareketlerini yakından öğrenmiştir.

Kırgızistan'da bugün üç Manasçı mektebi vardır; Isık Göl, Narın, Oş. Azizov, günümüzde bu mekteplerden Göl mektebinin en iyi temsilcilerinden birisidir. Manas, Semetey, Seytek destanlarının her üçünü anlatıyor olması da bunun göstergesidir.

Azizov'dan ilk derleme 1959 yılının 29 Nisanında yapılmıştır ve yazılı metinler Kırgız İlimler Akademisine teslim edilmiştir. Bu derlemede Manas'ın Ölümü, Kökötöy'ün Aşı (ölümünün birinci yıl yemeği, yuğu), İki bahadının mücadelesi, Almambet'in Kazakların Kökçösüne gelişi bölümleri yer almaktadır.

4 Eylül 1961'de de Muñduk Mamırov, ondan 151 sayfalık bir derleme yapmıştır. Ne acıdır ki bu tarihten 1995 yılına kadar Şaabay Azizov'dan herhangi bir derleme yapılmamış; Mayram Akayeva'nın desteğiyle 1995 Mayıs ayından ekim ayına kadar Azizov'a bildiği bütün varyantlar anlatırılmış ve anlattığı metin yazıya geçirilmiştir. Yapılan derlemede Manas bölümü 90 dakikalık kasetlerden 11 kasete çekilmiş ve bu kısım 925 sayfa tutmuştur. Azizov'un Manas varyantında muhteva olarak; *Manas'ın Doğuşu, Çocukluğu, Manas'ın Oşpur'a Koyuncu Olarak Varışı, Koşoy'un Manas'ı Keñ-Sor'a Getirmesi. Manas'ın Kırk Yiğidini Beklemesi, Şooruk'un Kızı Akılay'ı Alışı, Kanıkey'i İstemeye Varışı ve Evlenişi, Almambet'in Çin'den Kaçışı, Almambet'in Manas ile Kanıkey'e Gelmesi, Supkoco ile*

Karşılaşması, Almambet'in Çıyırdı'nın Memesini Emmesi, Almambet'in Askerin Başı Olarak Tayin Edilmesi, Almambet ile Sırgak'ın Tırpanla Biçmesi, Çubak ile Almambet'in Tartışması/Dövüşmesi, Yiğitlerin Üyögüz Nehrini Geçmeleri, Tal Dağ-Tepesinin Gözükmesi, Almambet'in Masalı, Almambet ile Sırgak'ın Azizkan'ın Atlarına Saldırması, Koñurbay'ın Esir Düşmesi, Almambet ile Sırgak'ın Kuşatmanın İçinde Kalması, Almembet İle Çubak'ın Yardıma Gelmesi, Er Manas'ın Büyük Çin'e Asker Toplaması, Büyük Kazat (Gazat, Savaş) konuları yer almaktadır.

Anlatılan Semetey bölümü ise, 21 kasete kaydedilmiştir. Destanın ikinci bölümü olan Semetey, Manas'a göre daha güçlü bir biçimde tasvir edilmiştir. Semetey bölümü Kökötöy'ün Aş'ından başlayıp, Ay Çörek'in Semetey'den Ak kuş'u alıp kaçtığı yere kadarki konuları kapsar ve söz konusu varyantta başlıca şu konular yer alır: *Kökötöy'ün Aşı, Kanıkey'in Bukar'a Kaçışı, Semetey'i İnisi İsmail'e Verişi, Kanıkey'in Taytorun'u (At) Koşturması, Semetey'in Saritaz ile Buluşması, Kanıkey'in Hikâyesi, Semetey'in Talas'a Gidişi, Semetey'in Akmaral ile Buluşması, Semetey'in Çelmayan'a Ak Buka ile Karşılaşması, Taybuurul'un Kulağına Ceza Olarak Kurşun Dökülmesi, Bakay ve Semetey'in Karşılaşmaları, Bakay'ın Masalı, Sarı Tan İle Kançoro'nun Talas'a Gitmeleri, Bakay'ın Sarı Tan'ı İkna Edip Dünür Olmaları", Şooruk Han'a Varışı", Semetey'in Şooruk'un Kızı Çaçıkey ile Evlenişi, Semetey'in Manas'ın Kırk Yoldaşını Öldürüşü, Ayçörek'in Semetey'den Ak Kuş'u Kaçırışı.*

Semetey'de, Manas'a karşılaştırmalı eski masalsı kahramanlar, olağanüstü güce sahip roller, totemik inançlar çokça kullanılmıştır. Sözcüsel; Semetey büyüyüp 12 yaşa geldiğinde Talas'a gelir. Aradan 12 yıl geçer. Batır, hayata gözlerini yumduğunda, onun Ak Kuşu'nun gözlerini Abike, Kübüşter oyarlar. Semetey, Çelmayın'ın gözünü oyup, Ak Şumkar'a (kuş) yem olarak verdiği Ak Şumkar'ın yünü kabarıp bir anda göğe uçarak eski şeklini alır. Taybuurul'un kulağına kurşun döküldüğünde Semetey kulağını ovuşturup iyileştirir.

Manas'taki gibi Semetey'de de olağanüstü olaylar, sihirler, coğrafi bölge adları bulunmaktadır. Destanın geneli üstün bir düzeyde tasvir edilir. Azizov, bu kısmı anlatırken zorlamaya düşmez. Gayet akıcı ve tabii davranır. Onu bu bakımdan mükemmel Semeteyci olarak vasıflandırırız hata etmemiş oluruz.

Azizov'un anlattığı Seytek bölümü ise 3 kasetlik bir hacme sahiptir. Seytek bahsi, Manas ve Semetey kadar kapsamlı ve başarı değerlidir. Destanın içinde genel olarak 20 kadar epizot bulunmaktadır. Bunlar; *Seytek'in Doğuşu, Külçoro ile Tanışması Kıyaz İle Güreşi, Darıger (Hekim) Momuşkan'ın Kulçoronun Sırtını İyileştirmesi, Kıyaz'ın Ölümü, Seytek'in Süyümkan'la Evlenişi, Kutubeg'in Han Olması, Seytek'in Talas'a Gelişi, Seytek'in Amca Öl Bakay'a ve Nenesi Kanıkey'e, Seytek'in Baykal'dan Amuderya'ya kadar Olan Yerleri Yönetmesi, Kançoro'nun Ölümü, Semetey'in Kara Mağaranın Kapısından Görünüşü, Sarı Kulak'ın Sevinci, Seytek'in Cadı'nın Oğlu Sarıbay Saparbay ile Kışıması, Teyzesi (Yengesi) Kuyanali'nin Ayçörek'in İsteğine göre Yardıma Gelişi, Süyümken'in Büyümesi, Er Sarık'ın Doğuşu, Seytek'in Ölümü* bahisleridir.

Günümüzde Manas-Semetey-Seytek destanlarının tamamını anlatan Manasçı çok azdır. Şaabay Azizov bu destanların her üçünü bilmekle beraber asıl başarısını Semetey’de göstermiştir.⁵

URKAŞ MAMBETALİYEV (1934)

Isık Göl bölgesinin Tüp ilçesinin Taldı-su köyünde doğmuştur. Annesi ve babası daha küçükken öldükleri için amcası tarafından büyütülmüştür. Tahsil yaptırın da yine odur. Bölgesinde ortaokulu bitirince Bişkek’teki müzik lisesine kaydını yaptırmıştır. 1952’de buradan mezun olduktan sonra A. Maldıbaev Opera ve Bale Tiyatrosunda okumuştur. Bir ara Kırgız Tiyatrosunda çalışmış, sonra Filarmoni Tiyatrosuna girmiştir. Burada yirmi seneden fazla çeşitli tiyatrolarda rol almıştır.

Mambetaliyev, artistlik yeteneği kuvvetli ve aynı zamanda şair birisidir. İlk şiirlerini müzik lisesinde öğrenci iken yazmaya başlamıştır. Bugüne kadar şiirlerini ve manzum hikâyelerini ihtiva eden yedi kitabı çıkmıştır.

İyi bir Manasçı olmak için yirmi yılını harcamıştır. Hevesi, yeteneği, çalışkanlığı sayesinde ülke çapında hatta bütün Türk dünyasınca bilinen bir Manasçı olmuştur. Sadece manas ve Semetey değil, başka destanları da ustaca anlatmaktadır. Bu başarıyı halkın içindeki Manasçıları ve bilhassa Sayakbay Karalayev gibi usta bir Manasçıyı dinlemek ve bunlara gayret ve kabiliyetini eklemek suretiyle elde etmiştir. Hafızası güçlüdür. İşittiklerini hatırd tutmuş ve buna şair olması dolayısıyla kendinden de bir şeyler katmış ve böylelikle beyninde oldukça hacimli bir manas külliyatı oluşmuştur. Manas anlatmaya karşı daha çocukken ilgi duymuş, bu ilgisini Filarmoniya’da çalışırken daha da kuvvetlendirmiştir. Anlattıkları, Sayakbay Karalayev ile Sagımbay Orozbakoğlu varyantlarının sentezi gibidir.

Mambetaliyev, her ne kadar rüya sonrası manas’ı anlatmaya başlamamış ve bir ustanın yanında yetişmemişse de bugün Kırgızistan’ın en önde gelen Manasçılarındandır.⁶

ASANKAN CUMANALİYEV (1947-)

Talas ilinin Aral köyünde doğmuştur. Dört çocuklu ailenin üçüncü çocuğudur. Kendisi bu ifadeleri kullanmakla beraber biz yaptığımız inceleme sonucu onun küçük yaşta Cumanalı Çüyüev ve onun eşi Şagdarkül’ün yanına evlatlık verildiğini öğrendik. Zira Asankan’ın Kırgız’dan çok Rus’a benzemesi bizi böyle bir tetkike yöneltti. Nitekim şüphelerimiz doğru çıktı. Ancak şunu da söyleyelim ki, Asankan kendisini bütün benliğiyle bir Kırgız olarak görmekte ve bir Kırgız olarak yaşamaktadır. İlkokulu ve orta tahsilini kendi memleketinde okumuş, yüksek tahsilini ise Bişkek’te Millî Üniversite’de yapmıştır. Uzun yıllar

⁵ Uluttuk İlimler Akademiyası, a. g. e. s. 474-486.

⁶ Uluttuk İlimler Akademiyası, a. g. e. s. 487-490.

edebiyat öğretmenliği yaptıktan sonra 2002 yılında emekli olmuştur. Halen Talas'ta Manas Ordo'da manasçı kadrosunda çalışmaktadır. Kene, Kemen, Ziyadat, Nurgazi, Nurizat, Gülçoro adlarında altı çocuğu vardır.

Asankan Cumanalı Çüylüev'i dokuz yaşında iken kaybetmiştir. Bu sıralarda köylerinin arazisinde ot biçerken manasçı Inaş'la karşılaşır. Inaş, manasçı oluşunu toplumdaki saklayan güçlü manasçılardandır. Onun ustası da Erkebay'dır. Inaş, daha çocuk yaşta olan Asankan'ı ağlarken görür. Ağlamaması için ona masal anlatır. Bu, 9'dan 11'e kadar her gün böyle devam eder. Bir hafta sonra bildiği masalların hepsini anlatmış olur. "Bundan sonra sana büyük masallar anlatacağım." der ve artık ona Manas'tan bölümler anlatmaya başlar. Aralık ayından 10 Marta kadar hep Manas anlatır ve Semetey'e kadar olan kısmın tamamını bitirir. O senenin güz aylarında Manas'ın diğer bölümlerini anlatmaya devam eder. Artık yavaş yavaş Asankan'a Manas'tan bölümler öğretmeye başlar. O zamana kadar yaptıklarında köydekilerin haberi olmaz. Birgün bunu fark ederler ve onlar da Manas dinlemeye başlarlar. Dinleyenlerin sayısı günden güne artar. Hemen her gün halka oluşturup bunları dinlerler. Daha genç yaşta olan Asankan'ı çok severler ve "Bizim bala manasçımız." diyerek onunla övünürler. Asankan daha sonra yarışmalara katılır, başarı kazanır ve takdir edilir.

Asankan, 11-12 yaşlarında iken bir rüya görür. Evde uyurken rüyasında bir at sürüsü kendine doğru gelir. Atların üzerinde Manas'taki kahramanlar vardır. Atlar sanki üzerinden geçecek gibi olur. Tam bu sırada uyanır, dışarı kaçmak ister. Annesi kapıları kapatıp çıkmasını engeller. Asankan, bu tip rüyaları sık sık görmeye başlar. Yine gördüğü bir rüyada, Manas destanındaki kahramanlar, kendilerini halka anlatmasını isteyip onu korkuturlar. Bunun üzerine Asankan, iyi bir manasçı olmaya karar verir.

Bir yandan Manas anlatmayı öğrenirken, bir yandan da yaşayan önemli manasçıları dinleme imkânı bulur. Bunlardan bazıları, Sayakbay Karalayev, Dunkana, Şavay, Kava, Turdumambet, Urkaş'tır. Bu manasçılardan en çok Sayakbay'ı sever ve takdir eder.

Bildiği Manas metni, kendi ifadesine göre 60.000 mısradan fazladır. Almambet'le ilgili olan kısmı kitap halinde yayımlamıştır. Manas'ı bugüne kadar bölüm bölüm defalarca anlatmasına rağmen, başından sonuna kadar anlattığı olmamıştır ve tamamı derlenmemiştir.

Manas söylerken herhangi bir çalgı aleti kullanmamaktadır. Sanatını, bağdaş kurup yahut bir sandalyeye oturup icra etmektedir. Genellikle özel günlerde ve arzu edenler olduğunda kış mevsiminde anlatmaktadır. Manas anlatırken konunun akışına kapılarak kendini yitirir ve ağzına köpükler birikir. O sırada söylediği sözler bildiklerinin dışında olup irticalen söylenen sözlerdir ve daha sonra ne söylediğini hatırlamamaktadır. Tabiatıyla destanı, başladığı yerde bitiremez, 3-5 metre ileride tamamlar. Kendisine gelmesi 20-25 dakika sonra olur.

Bugüne kadar pek çok manasçı yetiştirmiştir. Samat, Aman, Urmat ve Ulan bunlardan bazılarıdır. Çıraklarından Samat ve Aman, Meerim Vakfının düzenlediği Manas anlatma yarışmasında, birkaç sene birincilik ödülü almışlardır. Kırgızistan'ın dışında Finlandiya'da, Petersburg ve Moskova'da, Almatı'da Manas anlatmıştır.*

* Yaptığım bu derlemede bana yardımcı olan öğrencim Tinçtik Sıdıkov'a teşekkür ederim.